

Tartu
Linnamuuseumis
laupäeval
10. aprillil
kell 15

Džässistandardid vanamuusikas

Muusikat ja tantse 16.–18. sajandi
armastatud teemadel

GRUPETO
ja
SALTATRICULI

„Ballo del Fiore“

(muusika „Branle de la Torche“ Michael Praetoriuse (1571–1621)
kogumikust „Terpsichore“, 1612;
koreograafia Fabritio Caroso (1526/1535–1605/1620) tantsuõpikust
„Il ballarino“, 1581, rekonstrueerinud Külli Kressa)

„Dolce Amoroso Foco“

(Fabritio Caroso (1526/1535–1605/1620) tantsuõpikust „Il ballarino“,
1581, rekonstrueerinud Külli Kressa, muusika Katrina Hunti järgi
seadnud Helena Uleksin)

Diego Ortiz (1510–1570) „Recercada primera“

(kogumikust „Tratado de glosas ...“, 1553)

„Quadran Pavan“

(*Inns of Court*'i käsikirjadest, u 1570, seade Külli Kressa;
muusika seadnud Phaedria d'Aurillac)

„Les Bouffons“

(muusika Jean D'Estrées (1666–1718);
koreograafia Thoinot Arbeau' (1520–1595) tantsuõpikust
„Orchésographie“, 1588, rekonstrukseerinud Jane Gingell (võetud
raamatust „Renaissance Dancing Book“))

„Pavaniglia“

(muusika Pierre-Francois Caroubel (1594–1611), kogumikust
„Terpsichore“, 1612;
koreograafia Cesare Negri (1535–1604) kogumikust
„Nuove inventioni di balli“, 1604, rekonstrueerinud Külli Kressa)

„Castellana“

(koreograafia Fabritio Caroso (1526/1535–1605/1620) tantsuõpikust „Il
ballarino“, 1581, rekonstrueerinud Külli Kressa;
muusika Caroso järgi seadnud Helena Uleksin)

„Alta Carretta“

(muusika Livio Lupi da Caravaggio (surn 1600) kogumikust
„Libro di Gagliarda, Tordiglione ...“, 1607;
tantsu rekonstrueerinud Jane Gingell („Renaissance Dancing Book“))

Michel Farinel (1649–1726) „Faronells Ground“

(kogumikust „The Division Flute“, 1706)

„Stingo“

(John Playfordi (1623–1686/7) kogumikust „The English Dancing Master“, 1651, rekonstrueerinud Külli Kressa;
muusika seadnud Helena Uleksin)

„Parson's Farewell“

(John Playfordi (1623–1686/7) kogumikust „The English Dancing Master“, 1651, rekonstrueerinud Isabel Suri;
muusika seadnud Helena Uleksin)

„Greensleeves to a ground“

(muusika kogumikust „The Division Flute“, 1706;
koreograafia John Playfordi (1623–1686/7) kogumikust
„The English Dancing Master“, 1721, rekonstrueerinud Külli Kressa)

Johann Pachelbel (1653–1706) „Kanon in D“

(seadnud Helena Uleksin)

Jean-Baptiste Lully (1632–1687) „La petite chaconne“

(muusika balletist "Ballet d'Alcidiane et Poxandre";
koreograafia Külli Kressa)

Henry Purcell (1659–1695) „Chaconne“

(muusika ooperist „Prophetess“)

„Fy Nay Prithee John“

(John Playfordi kogumikust „The English Dancing Master“, 1702,
rekonstrueerinud Külli Kressa;
muusika seadnud ja variatsioonid kirjutanud Helena Uleksin)

Muusikud: **Helena Uleksin** (barokkflööt, plokkflööt);

Ingunn Stokstad (Norra, plokkflöödid); **Stella Sõmer** (klavessiin);

Jaanus Roosileht (viola da gamba); **Janno Mäe** (löökpillid)

Kostüümide ja kontserditrükiste kujundus: Eve Valper

Kavatekstid: Külli Kressa ja Helena Uleksin

Muusikateoste loomine *basso ostinato*'le ehk korduvale bassile oli 16. ja 17. sajandil väga levinud komponeerimispraktika. Läbi teose palju kordi kõlava bassina kasutati tavaliselt laialt levinud ja armastatud teemasid. Meloodiahääl või -hääled esitavad lugematutel eri viisidel loodud variatsioonide nende teemade taustal. Selliselt loodud teoseid nimetati eri maades erinevalt: *recercada* (Hispaanias), *division on a ground* (Inglismaal), *canzona*, *sonata* (Itaalias) jne. Paljuski on selline varieerimis- ja improviseerimiskunst võrreldav tänapäevase džässmuusikaga, kus kindla akordide järgnevuse taustal sünnib laval (või siis helilooja/muusiku peas) täiesti uus teos. Nii oli ka juba 16. sajandil ja varemgi. Täna sel kontserdil kõlavad mitmed armastatud teemad erinevates variatsioonides, et oleks võimalik näha, kui rikas ja mitmekesine ning paljusid võimalusi pakkuv on 16.–18. sajandi muusika- ja tantsumaailm.

Pass'e mezzo tähendab sõna-sõnalt „poolteist sammu“. Nagu arvata võibki, on tegu Itaaliast pärit tantsužanriga. Tantsu ühendas kahe- või neljalöögiline taktimõõt; suur osa *pass'e mezzo* muusikast oli komponeeritud kahele põhilisele akordijärgnevusele: minoorne „vana“ ehk *pass'e mezzo antico* ja mažoorsem „uus“ ehk *pass'e mezzo moderno*. *Pass'emzzo antico* oli 16. sajandiks saanud väga populaarseks kogu Euroopas, sellele tehti lugematuid muusikalisi variatsioone ja ka tantsud kujunesid üpris erinevaks. Muide, ei tea küll, kas meelega või kogemata, aga sama teema on leidnud kasutamist ka palju hilisemas muusikas – võite pärast vaadata, kas tunnete selle ära sellises loos nagu „Stairway to Heaven“.

„*Ballo del Fiore*“ ehk „Lilletants“ (Fabritio Caroso) on üks sama teema tantsuvariatsioone. Tegemist on silmnähtavalt seltskondliku tantsuga, mis pakkus arvatavasti piduliste võimalust tutvumiseks. Muusika, mida me kasutame, on nime poolest hoopis „Tõrvikute tants“ („*Branle de la Torche*“), mida on kirjeldatud Prantsuse tantsuallikas „*Orchesographie*“, kõlab Michael Praetoriuse kogumikus „*Terpsichore*“ üles märgitud versioon sellest loost. Tantsude vahel suurt muud erinevust polegi, kui et ühes kasutatakse lilli, teises tõrvikuid, ning ühes itaaliapäraselt subtiilseid, teises põhjapoolsele Euroopale omaseid jõulisemaid samme ja lihtsamaid figure. Kuna „Tõrvikute tantsu“ muusikalised variatsioonid on veidi mitmekesisemad kui see, mida Caroso oma koreograafia juurde pakkus, võtsime mõlemast natuke – ühelt huvitavama muusika, teiselt huvitavamad tantsufiguurid.

„*Dolce amoroso foco*“ ehk „Õrna armuleegi“ kohta on Caroso juba otsesõnu kirjutanud, et muusikaks tuleb võtta *pass'e mezzo*. Tants on

iseäralik selle poolest, et meenutab vägagi inglise *country dance*'e – selle aja Itaalia tantsudes on tavaliselt kas üks paar, kolmik või nelik või siis tantsuring, siin seisavad paarid aga viirgudes üksteise vastas ja teevad suurem osa ajast figure, küll oma partneriga, küll oma viiruga. Itaalia päritolu lööb siiski välja meeste ja naiste eraldi variatsioonides, mis annavad meestele võimaluse kiireid hüppeid sooritada.

„**Recercada primera**“ põhineb taaskord *pass'e mezzo antico* teemal. Lugu ise on pärit Diego Ortizi kogumikust „Tratado de glosas ...“, mis on üks olulisemaid *viola da gamba* õpikuid. Seal on põhjalikult kirjeldatud varieerimiskunsti ja see raamat sisaldab tervet hulka põnevaid variatsioone populaarsetele teemadele. Kuigi need on kirjutatud *viola da gamba*'le, on neid võimalik mängida ka teiste pillidega, tänasel kontserdil kõlab „Recercada primera“ flöödil.

„**Quadran Pavan**“ (*Inns of Court*) ja „**Les Bouffons**“ (Thoinot Arbeau) kasutavad juba *pass'e mezzo moderno*'t. Neist esimene on pärit *Inns of Court*'i käsikirjadest (mis on tõenäoliselt 16. sajandi juuratudengite tantsumärkmed) ja kujutab endast parajat mõistatust. Pavaan kui tantsužanr oli sisuliselt rongkäik, millega paarid said ühiselt balli alustada (ja arvatavasti niiviisi rahulikult kulgedes ka oma tualette demonstreerida). Rongkäigu mõte on enamasti edasi liikuda; siin aga, nagu näete, ei liigu tants mitte kuhugi. Üks hüpotees, mis naljaga pooleks välja on pakutud, on selline, et võib-olla oli juuratudengitel vahel oma ballidel liiga vähe ruumi – ja kuidas sa siis rongkäigus tantsid... Eks nii, et rongkäik liigub sammukese edasi ja teise tagasi. Selle tantsu staatikale vastandub „Les Bouffons'i“ klounaad: tegemist on ühega vähestest esinemistantsudest, mis renessansiajast säilinud, ja ainsa sellisega, mida Arbeau on võtnud vaevaks kirjeldada. Atribuutika on selgelt võlts (papist ja puust) juba originaalkirjelduses. Mis muusikasse puutub, siis oli see *pass'e mezzo moderno* versioonist omakorda mitmeid eri variante, vahel „Bouffons'i“ või „Buffinsi“, vahel „Matachins'i“ nime all.

„**Pavaniglia**“ ehk „Hispaania pavaan“ (Cesare Negri) on omaette tantsužanr, mida tantsiti alati sama muusika variatsioonidele. Tavalise protsessioonliku pavaaniga on tal vähe ühist: esiteks tantsib seda korraka üks või äärmisel juhul kaks paari, teiseks sisaldavad kõik variatsioonid ohtralt hüppeid, mis n-ö normaalse pavaani juurde ei kuulunud. Kuigi eri *pavaniglia*'de variatsioonid võivad omavahel päris palju erineda, on nende põhiehitus sarnane: peale alguse- ja lõpuosa tuleb kõiki teisi osi korrata, alustades teisest jalast kui enne, enamasti ka vastassuunas. Iseloomulik on ka aeglaste ja kiirete sammude kontrast, mis torkab eriti silma selle taustal, et muusika tempo jääb muutumatuks.

„Castellana“ (Fabritio Caroso) on üks tants *spagnoletta* de perekonnast. Nagu nimigi viitab, oli seegi tants pärit Hispaaniast, või vähemalt usuti seda sealt pärinevat. Mõlemad tähtsamad hilisrenessansi tantsumeistrid Caroso ja Negri on üles märkinud selle mitu versiooni. Ka need tantsud on alati tehtud sama muusika variatsioonidele; ka *spagnoletta*-muusika rütm ei muutu tantsu jooksul; ja alati on tantsijad vastamisi, mitte näoga ülejäänud seltskonna poole. Muusikalisi variatsioone võib leida mitmest sajandist ning ruumis liikudes koguni Saksamaalt ja lirimaalt.

„Alta Carretta“ (Livio Lupi da Caravaggio) on üks paljudest „Aria di Fiorenza“ ('Firenze viis') ehk „Ballo del Granduca“ ('suurhertsogi tantsu') versioonidest. Kõige esimese neist lõi Emilio de' Cavalieri „O che nuovo miracolo“ nime all, mis oli viimane Toscana suurhertsogi Ferdinando I ja Christine de Lorraine'i pulmadeks (1592) kirjutatud näidendi vahele põimitud intermeediumidest. See lavastus oleks liiga pompöösne (27 tantsijat, viiehäälnene koor, orkestrist rääkimata), et süüa saali mahtuda; õnneks osutus teema aga hästi populaarseks ja sellest tehti edaspidi nii muusika- kui ka tantsutöötusi, mõni neist, nagu „Alta Carrettagi“, seltskondlikumasse õhkkonda sobivalt ühele paarile.

Folia ('hullumeelsus') on üks produktiivsemaid teemasid Euroopa muusikas. Alates 17. sajandist, kui see akordijärgnevus standardiseerus, on sellele oma variatsioone jõudnud kirjutada üle 150 helilooja, kuid sellele eelnes omakorda paarsada aastat n-ö mittestandardseid *folia*'sid. Arvestades, et seda kasutati eelkõige improviseerimiseks, on variatsioone ilmselt olnud lugematu hulk, suurem osa kirja panemata. Kuigi teema on pärit Portugalist, levis see üle kogu Euroopa (Portugali ja Hispaania asumaadest rääkimata); väidetavalt on pooled vanad rootsi rahvaviisid sellest mõjutatud.

„Faronells ground“ või „Farinels ground“ (Michel Farinel, avaldati John Playfordi raamatus „The Division Violin“, 1685, hiljem ka „Division Flute“, 1706) on üks versioone, kus tüüpiline *folia*-teema on küllalt hästi ära tuntav; „Stingo“ ehk „Kesvamärjuke“ ja „Parson's Farewell“ ehk „Pastori hüvastijätt“ (mõlemad esmakordselt ilmunud Playfordi kirjastatud tantsuõpiku „The English Dancing Master“ esimeses väljaandes 1651) kõlavad sellega võrreldes tavaliste Inglise rahvaviisidena, kuid põhinevad tegelikult samal akordijärgnevusel, nii raske kui seda ongi seal ära tunda. Mõlemad tantsud on üsna tüüpilised varaste Playfordi õpikute seltskonnatantsud – sammud on lihtsad, arvatavasti enam-vähem samad, mis 16. sajandi ringtantsudel ja pavaanidel, kogu tehniline külg seisneb figuurides. Huvitav, et esimene

väljaanne ilmus Inglise kodusõja päevil, kui meenutada et Cromwell ja puritaanid ei vaadanud tantsimisele just sõbraliku pilguga. Nähtavasti oli tantsuõpikute kirjastamine Playfordi suguse rojalisti jaoks siiski lubatavam tegevus kui sõjakorrespondendi töö.

Meie kontserdi *pass'e mezzo antico* nr 3 ehk „**Greensleeves**“ („Rohelised varrukad“) ei vaja vist ka tänapäeval pikemat tutvustamist, kuigi muusikaline teema ise on vana, kuuludes tegelikult ühte *pass'e mezzo antico* versioonide, nimelt *romanesca*'de perekonda. Tänapäevani väga palju esitatud teema on tegelikult algselt inglise ballaad, kirja pandud aastal 1580 nime all „A New Northern Dittye of the Lady Greene Sleeves“. Hiljem on samale viisile kirjutatud ka jõululaul „What Child Is This?“ („Näe rõõmsat last“). Kontserdil kõlavad sellele teemale anonüümse autori poolt loodud variatsioonid, mis on pandud kirja kogumikku „Division Flute“ (1706). Meie tantsitav tants („**Green Sleeves and Yellow Lace**“) on avaldatud Playfordi raamatu hilisemates väljaannetes, ilmudes esimest korda 1721. aastal. Ehituselt ei erine ta oluliselt varasemate väljaannete tantsudest.

Chaconne (itaalia variandis *ciaconna*) on bassiteema, mis on ka läbi ajastute väga populaarne olnud. Teema ise on küllaltki lühike, kuid pidevalt kordudes on see väga sugestiivne ja annab piiramatult võimalusi variatsioonideks ja muusikalisteks mängudeks. See bassiteema on pärit 16. sajandi Hispaaniast ja levis sealt armastatud komponeerimisalusena üle Euroopa. *Chaconne* on kolmeses taktimõõdus ja võib olla nii mažooris kui ka minooris. Iseloomulik on rõhk taktil teisel löögil, mis annab *chaconne*'idele tihti sünkopeeritud iseloomu.

„**La Petite Chaconne**“ on osa Jean-Baptiste Lully balletist „Ballet d'Alcidiane et Polexandre“. Algset 1658. aasta koreograafiat ei ole säilinud, niisiis on kasutatud inspiratsiooniks Louis-Guillaume Pécouri koreograafiaid, lõimides neid häbemamatult E. Pembertoni 1711. aasta koolitantsude raamatuga. Lully *chaconne* on osaliselt mažooris ja osaliselt minooris, kuid samas küllaltki kiires tempos, mis teeb selle loo iseloomu tantsuliseks ja rõõmsaks.

Henry Purcelli „*Chaconne*“ ehk „Two in One Upon a Ground“ on pärit tema semiooperi „Prophetess“ kolmanda vaatuse algusest. Minoorsele *chaconne*'i bassile loodud teos on üles ehitatud nii, et kahe flöödi meloodiad on täpselt samad, aga neid mängitakse väikese ajalise nihkega ehk siis n-ö kaanonis. Võrreldes Lully *chaconne*'iga, on Purcelli *chaconne* pigem aeglane, mõtlik ja kurblik, loos kõlavad dissonantsid ja pisarate langemist matkivad motiivid sümboliseerivad hingevalu ja enesesse süvenemist.

„Fy, Nay, Prithee John“ ilmus esmakordselt Playfordi raamatu 1702. aasta väljaandes; muusika bassiliin on samuti omamoodi *chaconne* ja tuleb tänapäeva kuulajale kõige tuttavam ette vast **Johann Pachelbeli** „**Kanon in D-st**“. Kuna sedalaadi teemad on õigupoolest selleks, et muusikud neist ise variatsioone loovad, siis kuulete ka seekord kõigepealt variatsioone ning alles tantsu lõpuks jõuame selle meloodiani, mis omal ajal „Fy, Nay“ nime all trükki jõudis. Tants ise on hilisele Playfordile väga iseloomulik pika rivi seltskonnatants. Kuna sammudest ei ole hilistes „Dancing Masteri“ väljaannetes peaaegu üldse juttu, siis võivad rekonstruktsioonid tugevalt varieeruda; kasutasime siin barokseid *pas de bourrée*'sid, mis tundusid ka röömsatoonilise muusikaga sobivat, seevastu melanhoolses „Greensleeves'is“ jäime rohkem maapinnale.

Vanatantsuansambel **Saltatriculi** (nimi tähendab maakeeles 'tantsisklejad') tegutseb Tartus alates 2001. aastast. Repertuaaris on 15.-17. sajandi koreograafiatele tuginevad kavad: 15. sajandi kõrgkihi tantsud Domenico ja Ebreo käsikirjadest, 16.-17. sajandi õukonnatantsud Caroso ja Negri tantsuõpikuist ja linnakodanike tantsud Arbeau tantsukirjelduste järgi. Olenevalt kavast astub üles neli kuni tosin tantsijat. Saltatriculi ajalugu algab 2001. aastast. Lisaks väiksematele Tartu üritustele on ansambel üles astunud Laiuse lossipäeval, Haapsalu Valge Daami päeval ning korduvalt Tartu ning Pärnu Hansapäevadel ja Kuressaare Lossi Päeval. Esimene välisreis viis Saltatriculi tantsima Balti Keskaja Festivalile Cēsisesse. Alates 2002. aastast on trupi liikmed osalenud Jane Gingelli kursustel.

Huvist ja kirest barokkmuusika ning selle ajastu instrumentide vastu sai 2006. aastal Tartus alguse **vanamuusikaansambel Grupeto**. Pikalt tegutses ansambel ilma nimeta, „Grupeto“ nime all on hakatud üles astuma alles 2008. aastal. Ansambel esitab peamiselt barokkmuusikat, tegutsemisaja jooksul on nii Tartus kui ka mujal Eestis üles astunud kavadega 16. sajandi alguse muusikast, itaalia barokkmuusikast, prantsuse barokkmuusikast, *ostinato*-bassile loodud muusikast ja J. S. Bachi loomingust. Ansambel Grupeto püüab muusika kaudu süveneda ka vaimsetesse väärtustesse, mida see muusika endas kannab, ning neid väärtusi ka oma kontsertidel edasi anda. Tihti on selleks kasutatud muusikateoste vahel vahelugemisi ning pakutud publikule ka võimalust isiklikuks mõtiskluseks vaikuses.

Täname Eesti Kultuurkapitali Tartumaa ekspertgruppi.